

Sasmita Sajrone Naskah *Serat Wedha Tenggara* (Tintingan Filologi)

Istanti Fatkhul Janah

Jurusan S1 Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

istanti92@gmail.com

Dra. Suwarni, M.Pd

Dosen Jurusan S1 Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

ABSTRAK

Sastra mujudake gegambaraning urip manungsa ing bebrayan agung. Naskah *Serat Wedha Tenggara* minangka sawijine asil kasusastran sing kalebu ing periodesasi Sastra Jawa Anyar ditulis nganggo aksara Jawa. Naskah iki kaanggit dening Radèn Mas Kusuma Cipta Mangun Raharja ing kampung Jagalan Wétan Sala sinangkalan : 1856 : Rê tuningtya Ngèsthi Donya. Naskah kang kasimpen ing Perpustakaan Sasana Pustaka, Karaton Kasunanan Surakarta iki nggunakake basa Jawa ragam krama lan ngoko uga saperangan kaprabawan tembung kawi. Lelandhesan teori kang digunakake sajrone panliten yaiku teori filologi kang diandharake dening Robson lan teori semiotik kang diandharake dening Santoso. Dene kanggo ngonceki makna kang kinandhut sajrone naskah gunakake hermeneutika kang diandharake dening Endraswara. Panliten iki kalebu panliten *kualitatif kanthi metode deskriptif analitik*. Sumber dhata sajrone panliten iki yaiku bendel naskah *Serat Wedha Tenggara*, lan dhata utama yaiku tembung-tembung sajrone naskah *Serat Wedha Tenggara* sing kawawas miturut undheraning rembug. Instrumen panliten yaiku panliti lan piranti pambiyantu yaiku pulpen, garisan, stabilo, lan kertas kanggo nyatet babagan kanga arep ditintingi. Teknik ngumpulake dhata yaiku kanthi cara kartu dhata. Dene teknik pengolahan dhata kanthi cara deskriptif. Asil saka panliten iki yaiku deskripsi naskah SWT, suntingan teks naskah SWT, andharan sasmita kang kinandhut sajrone naskah nggunakake teori semiotik, andharan piwulang kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tenggara*.

Tembung wigati: Sasmita, Piwulang, Naskah *Serat Wedha Tenggara*, Filologi.

PURWAKA

Manungsa sajrone nglakoni urip ora bisa uwal saka kabudayan minangka asil cipta, rasa lan karsa. Sakabehing kabudayan minangka wujud nyata anane pamikiran manungsa kang diandharake jaman biyen. Asil kabudayan kasebut arupainggalan-tinggalan kang nduweni nile sejarah arupa: bangunan (candi, keraton, panggonan sembahyang), piranti (piranti tanem, nukang, piandel) sarta warisan arupa tulisan tangan ana ing lontar, pring, kulit, kayu nganti kertas. Warisan leluhur kang arupa tulisan tangan arupa naskah. Barried (1994:55) ngandharake naskah yaiku tulisan tangan kang nyimpen sakabehing pamikiran lan pangrasa minangka asil kabudayan bangsa ing jaman biyen.

Naskah menehi kawruh luwih akeh tinimbanginggalan kabudayan liyane kang arupa bangunan candi, petilasan, kraton lan liya-liyane, amarga ngandhut maneka warna kawruh sajrone urip. Adhedhasar naskah anak turun bisa ngerteni

kahanan urip jaman sadurunge. Naskah lumrahe awujud tulisan tangan. Sajrone naskah ana teks kang kebak maneka kawruh. Kawruh kasebut gegayutan klawan bebrayan, moral, filsafat, agama lan unsur nilai. Supaya ora cures lan muspra naskah mbutuhake upaya kanggo ngupakara kang arupa nylametake, nliti, njupuk paedhahe uga nyebarake isine. Sakabehing upaya kasebut kanggo nglestarekake naskah. Saliyane iku supaya bisa migunani tumrap bebrayan agung.

Adhedhasar andharan naskah kasebut filologi minangka ilmu kang gegayutan klawan naskah lawas minangka upaya nglestarekake asil kabudayan iki wigati banget, mula dianakake panliten naskah kanthi cara filologi. Filologi yaiku ilmu kang gegayutan klawan upaya kanggo medharake isi naskah lawas kanthi cara mbukak, maca lan nliti (Robson, 1994). Djamaris (2002:3) ngandharake filologi yaiku sawijine ilmu kang ndadekake naskah lawas minangka obyek panlitene. Purnomo (2007:1) uga ngandharake filologi yaiku ilmu kang gegayutan klawan naskah lawas (2007:1).

Serat Wedha Tengara sawijine naskah minangka obyek panliten filologi. Naskah iki koleksi Perpustakaan Sasana Pustaka Keraton Kasunanan Surakarta. Irah-irahan sajrone serat kanthi etimologis asale saka telung tembung, yaiku: **serat** tegese layang, **wedha** tegese piwulang, ngelmu/kawruh, layang pakem, kitab suci, **tengara** tegese tandha panengeran sing dianggo awèh wisik (Balai Bahasa Yogyakarta, 2011). *Serat Wedha Tengara* ngandharake babagan tandha panengeran adhedhasar sari pathining ngelmu rasa yaiku kawruh gaibing Pangeran kang Maha Kuwasa. Naskah SWT kriptografi dening Raden Mas Kusuma Cipta Mangun Raharja ing kampung Jagalan Wetan Sala kanthi sinengkalan: 1856 : Retuningtya Ngesthi Donya. Naskah SWT kahanane isih apik lan cacahé 54 kaca ananging jilidane wiwit mrodol. Naskah iki kaserat nganggo aksara Jawa ngetumbar ing kertas sing ana garis kanthi ukuran 20,5 x 16,5 cm, panyeratane nganggo lembar recto verso, rong lembar halaman verso sepisanan tanpa tulisan.

Naskah SWT katulis awujud gancaran lan tembang mawa basa Jawa ragam krama lan ngoko uga saperangan tembung kabrawan basa kawi. Sajrone naskah kang awujud gancaran ngandharake tandha panengeran ngelmu rasa lan kawruh gaib Pangeran kang maha kuwasa. Dene kang awujud tembang Macapat kanthi pupuh Dhandhanggula cacah 20 pada. Tembang kasebut karonce karo aksara Jawa utawa denta wyanjana kawiwitan aksara “ha” nganti aksara “nga”. Sajrone perangfana iki ngemot babagan piwulang kanggone manungsa minangka titahing Gusti kepriye anggane tumindak kang utama lan kepriye supaya nduweni katekadan kang tansah madhep manteb nglakoni jejibahan urip supaya bisa nggayuh sampurnaning pati.

Adhedhasar isi naskah kasebut bisa dingerteni anane sasmita utawa tandha panengeran ngelmu rasa lan kawruh ghaib Pangeran kang maha kuwasa. Babagan *tengara* utawa tandha panengeran bisa digayutake klawan semiotik. Tembung semiotik asale saka tembung *semion*, kang ateges tandha. Santoso (1990:2) ngandharake saben tandha ing kasusastran ngenani pratandha utawa mratandhani saengga bisa nuwuhake proses sesambungan klawan liyane kang isih nduweni gegayutan, mligine para sastrawan. Tandha dhewe mujudake perangan saka ilmu semiotik kang ngandharake sawijine bab utawa kahanan kanggo nuduhake objek marang subjek.

Tandha nuduhake samubarang kang asipat nyata, kayata barang, prastawa, tulisan, basa, tumindak, kedadeyan lan wujud tandha liyane. Tandha nduweni rong jinis aspek, yaiku penandha (*signifier/ signifiant*) lan petandha (*signified, signifie*), (Preminger sajrone Pradopo, 2007:224-225). Adhedhasar gegayutane, penandha lan petandha kaperang dadi ikon, indeks lan lambang. Santoso (1990:4-6) ngandharake komponen dhasar semiotik kaperang dadi telu yaiku: 1) tandha

awujud perangan ilmu semiotik kang mratandhani sawijine kahanan kanggo ngandharake subyek marang obyek, 2) lambang yaiku sawijine kahanan kang mimpin subyek kanggo mangerteni apa sing karepake dening subyek tandha kang nduweni teges kang tetep ora mulah-malih, mligi, subyektif, bebasan lan pepindhan, 3) Isyarat yaiku sawijine kahanan asipat temporal (gegayutan klawan wektu) diwenehake subyek marang obyek.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur naskah SWT mujudake naskah kang narik kawigaten. **Sepisan**, naskah SWT durung nate diteliti. **Kapindo**, naskah minangka wujud nyata tinggalan jaman biyen sing kahanan wujud ora bisa awet saengga prelu anane upaya kanggo nylametake naskah. **Katelu**, generasi jaman saiki sethithik banget kang bisa maca aksara Jawa, mula anane nlinti naskah iki supaya nggampangake anggane maca naskah kasebut. **Kapapat**, teks naskah SWT narik kawigaten kanggo diteliti amarga ngandharake babagan tandha panengeran adhedhasar sari pathining ngelmu rasa yaiku kawruh gaibing Pangeran kang Maha Kuwasa. Kawruh iki minangka khasanah luhur budaya sajrone bebrayan Jawa. Tandha panengeran utawa sasmita minangka perangan kang paling onjo sajrone naskah, mula perangan kasebut kang bakal diteliti minangka tintingan isi.

Sajrone panliten iki naskah SWT bakal ditintangi mawa tintingan filologi modern gunakake metode deskriptif kualitatif kanthi metode naskah tunggal. Kabeh mujudake panliten kang nduweni ancas kanggo nlinti kaya ngapa suntingan teks SWT sing resik saka kaluputan lan nyedaki asline cundhuk klawan pranatan filologi, awit saka deskripsi, transliterasi, suntingan teks, aparat kritik lan tintingan isi kanthi tintingan semiotik gunakake hermeneutika kanggo ngonceki dhata supaya luwih gampang.

Adhedhasar landhesan panliten kang diandharake, undere panliten iki diperang dadi papat, yaiku: (1) kepriye deskripsi naskah *Serat Wedha Tengara*, (2) kepriye suntingan teks *Serat Wedha Tengara*, (3) apa wae sasmita kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tengara*, (4) apa wae piwulang kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tengara*. Jumbuh karo undheraning rembug bisa diandharake tujuwan panliten yaiku: (1) ngandharake deskripsi naskah *Serat Wedha Tengara*, (2) ngandharake suntingan teks *Serat Wedha Tengara*, (3) ngandharake sasmita kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tengara*, (4) ngandharake piwulang kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tengara*. Paedah kang bisa dijupuk saka panliten: paedah tumrap ilmu filologi yaiku menehi sumbangsih marang jagading ilmu filologi arupa seserepan bab deskripsi, suntingan teks lan mligine ngenani kawruh sing kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tengara*. Paedah tumrap panliti yaiku bisa

nambahi kawruh ngenani apa kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tenggara*. Dene tumrap pamaos yaiku bisa nambahi kawruh para pamaos ngenani filologi, mligine ngenani naskah *Serat Wedha Tenggara*.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Tintingan kapustakan ngemot andharan ngenani (1) filologi, (2) tintingan naskah, (3) hermeneutika, (4) semiotik, (5) sasmita, (6) piwulang

1. Filologi

Filologi asale saka basa Latin kang kawangun saka rong tembung yaiku *philos* lan *logos*. *Philos* tegese tresna lan *logos* tegese tembung. Kanthi harafiah filologi tegese tresna marang tembung-tembung (Purnomo, 2007:9). Tembung-tembung kasebut dipilih, dibenerake, dibandingake, diandharake sangkan parane lan sapiturute, saengga gamblang wujud lan tegese (Djamaris, 2002:6). Barried (1994:1-2) ngandharake filologi iki kawentar minangka ilmu kang nduweni sesambungan klawan riptan jaman biyen kang arupa tulisan. Filologi bisa ditegesi ilmu kang gegayutan klawan upaya kanggo medharake isi naskah lawas kanthi cara mbukak, maca lan nliti (Robson, 1994). Dadi, filologi minangka ilmu kang ana gegayutane klawan naskah.

2. Tintingan Naskah

Naskah mujudake objek sajrone panliten filologi. Sajrone nintingi naskah akeh konsep-konsep sing kudu dimangerteni dening sawijine panliti. Konsep-konsep sing kudu diweruhi sajrone nintingi naskah yaiku konsep ngenani deskripsi, transliterasi, suntingan teks lan komentar.

a. Deskripsi Naskah

Deskripsi naskah ngemot ngenani sakabehing kahanan naskah kanti cetha yaiku judhul, nomor naskah, ukuran naskah, kahanan naskah, tulisan naskah, basa, kolofon, lan isi pokok crita (Djamaris, 2002: 11)

b. Transliterasi Naskah

Transliterasi naskah yaiku ngganti sakabehing jinis tulisan, aksara mawa aksara saka sawijining abjad marang abjad liyane (Barried, 1994:63). Purnomo (2007:85) ngandharake transliterasi naskah yaiku ngganti aksara siji ing aksara liyane, uwal saka unine tembung kang sanyatane.

c. Kritik Teks

Tembung *kritik* asale saka basa Yunani sing tegese "hakim", *krinein* iku tegese ngadili utawa "menghakimi", *kriteron* tegese "dasar kehakiman" (Barried, 1994: 61). Kritik teks ditindakake kanggo

ngasilake sawijine terbitan teks utawa edhisi ilmiah kang bisa ditindakake kanthi rong cara yaiku edhisi standart lan edhisi diplomatik.

d. Suntingan Teks lan Komentar

Suntingan teks yaiku perangan ilmu filologi kang nyepakake sawijining naskah utawa manuskrip kanthi edhisi ilmiah (Purnomo, 2007:20). Komentar yaiku sakabehing andharan kang asipat *argumentative*.

3. Hermeneutika

Hermeneutik asale saka basa Yunani, saka tembung kriya hermeneuin kang tegese "napsirake". Endraswara (2011:42-43) uga ngandharake hermeneutik sejatine minangka sawijine *paradigma* kang ngupaya ngira-ngira teks adhedhasar ilmu linguistik. Linguistik bakal ngandharake teks sastra lan pangertening makna kanthi nggunakake "makna tembung" lan sabanjure "makna basa". Makna kang luwih nduweni gegayutan klawan ilmu semantik teks sastra lan makna basa luwih asipat kultural. Hermeneutika digunakake supaya pamaca bisa mangerteni lan meruhi isi kang kinandhut sajrone karya sastra.

4. Semiotik

Tembung semiotik asale saka tembung *semion*, kang ateges tandha. Miturut Paul Copley lan Litza Janz (sajroning Ratna, 2002:97) semiotik asale saka basa Yunani yaiku *same*, kang nduweni teges penafsir tandha. Semiotik dhewe bisa ditegesi minangka ilmu utawa metode kanggo nintingi tandha (Hoed sajrone Burhan, 2007:40). Santoso (1990:4-6) ngandharake komponen dhasar semiotik kaperang dadi telu yaiku: 1) tandha awujud perangan ilmu semiotik kang mratandhani sawijine kahanan kanggo ngandharake subyek marang obyek. 2) lambang yaiku sawijine kahanan kang mimpin subyek kanggo mangerteni apa sing karepake dening subyek tandha kang nduweni teges kang tetep ora mulah-malih, mligi, subyektif, bebasan lan pepindhan. 3) Isyarah yaiku sawijine kahanan asipat temporal(gegayutan klawan wektu) kang diwenehake subyek marang obyek. Isyarat kang digunakake bakal dadi tandha utawa pralambang.

5. Sasmita

Sasmita yaiku pratandha. Sajrone bebrayan Jawa ana unen-unen yaiku wong iku kudu tanggap ing sasmita. Yen digayutake klawan kasunyatan bab iki nduweni werdi yaiku jejering wong urip ing alam ndonya tansah kudu tanggap lan waskitha tumrap tandha-tandha apa wae kang ana ing sakupenge manungsa tanpa dikandhani dening liyan. Para panyengkuyung mistik kejawen nduweni kapitayan tumraping sasmita. Kapitayan

iku minangka wangsit utawa tandha-tandha gaib. Endraswara (2006:28) ngandharake wangsit biyasane dilaksanakake minangka pituduh sing kudu dilaksanakake sajrone laku spiritual. Tandha-tandha gaib iku diyakini minangka firasat.

6. Piwulang

Sastra minangka yaiku sarana panggulawentah. Dene kasusastran minangka wujud asil pamikirane manungsa sajrone urip bebrayan. Mula sajrone karya sastra, isine akeh kang ngandharake babagan piwulang urip (Purnomo, 2000:13). Kabeh karya sastra nduweni isi kang bisa migunani tumrap pamacane. Karya sastra dianggit supaya bisa dimangerteni, diwaca lan dijupuk paedahe tumrap pamaca sajrone bebrayan ing urip saben dinane. Kajaba kuwi akeh piwulang kang kinandhut bisa didadekake piwulang sajrone urip.

METODHE

Panlitene kalebu panliten *kualitatif*, amarga kanggo ngandharake dhata nggunakake tetembungan, ora anggunakake angka-angka. Dene metode kang digunakake yaiku *metode deskriptif analitik*. Panliten tumrap naskah *SWT* anggone nyunting teks nggunakake metode naskah tunggal kanthi edhisi diplomatik, sing ora liya yaiku nindakake sawijine proses tranliterasi kanthi cara sabener-benere marang naskah kang ditliti kanthi ora nambahi perangan apa wae saka naskah sajrone panliten kasebut. Dene tintingan isi bakal diandharake kanthi metode hermeneutika kanggo makna kang kinandhut sajrone naskah *SWT*.

Sumber data ing panliten iki yaiku bendel naskah *Serat Wedha Tenggara*, lan dhata sing utama yaiku tembung-tembung sajrone naskah *Serat Wedha Tenggara* sing kawawas miturut undheraning rembug. Instrumen panliten yaiku panliti lan piranti pambiyantu yaiku pulpen, garisan, stabilo, lan kertas kanggo nyatet babagan kanga arep ditintingi.

Teknik ngumpulake dhata yaiku kanthi cara kartu dhata. Dene teknik pengolahan dhata yaiku kanthi cara ngandharake deskripsi naskah, suntingan teks, ngandharake sasmita kang kinandhut sajrone naskah nggunakake teori semiotik, ngandharake piwulang kang kinandhut lan ndudut asiling tintingan dhata.

ANDHARAN

Panliten iki ngandharake saperangan underan kang bakal dirembag, yaiku ngenani deskripsi naskah *SWT*, suntingan teks naskah *SWT*, andharan sasmita kang kinandhut sajrone naskah nggunakake teori semiotik, andharan piwulang kang kinandhut sajrone naskah *Serat Wedha Tenggara*.

1. Dheskripsi Naskah

Naskah kang didadekake obyek sajrone panliten iki nduweni irah-irahan *Serat Wedha Tenggara*. Naskah iki kasimpen ing Perpustakaan Sasana Pustaka kang manggone ing sajrone kompleks keraton kanthi no naskah KS. 591.2 315 Ra SMP 159/8. Naskah kang kaanggit dening Raden Mas Kusuma Cipta Rahardjo ing kampung Jagalan Sala. Dene wektu panulisne taun 1856 banjur dikonversi menyang tahun Masehi dadi 1934. Dadi kurang luwih umure watara 80 taun. Bahan kang digunakake kanggo ngripta naskah *SWT* ing panliten iki yaiku kertas *folio* polos warna putih ana garise abu-abu kanthi ukuran 20,5 x 16,5 cm. Dene sampul naskah saka kertas kang kandel kang warnane ireng lan ana garis pinggir warna abang minangka ciri khas koleksi Perpustakaan Sasana Pustaka Keraton Surakarta. Naskah iki cacahé 140 kaca lan kang ana tulisane cacahé 54 kaca ditulis kanthi *reco so verto*. Kahanan naskah *SWT* isih apik. Kabukti saka jilidan naskah isih wutuh lan ora ana kertas kang ucul. Kahanan naskah *SWT* isih apik. Kabukti saka jilidan naskah isih wutuh lan ora ana kertas kang ucul. Tulisan naskah aksara jawa mbata sarimbag kanthi basa Jawa ragam ngoko lan krama sarta saperangan uga gunakake tembung kawi. Sajrone naskah kang nduweni wujud gancaran lan tembang ngandharake babagan tandha panengeran lan piwulang bab utamaning bebuden saha katekadan.

2. Suntingan Teks

Suntingan teks tumrap Naskah *SWT* adhedhasar wewaton panulisan aksara Jawa diterbitake kanthi edhisi diplomatik. Dene aparat kritike ngasilake kritik kang cacahé ana 44. Tembung-tembung kang dianggep kurang trep panulisanane rata-rata kalebu yen diwawas saka pranatan filologi kalebu *hipercorrection* utawa kaluputan jalaran anane owah-owahan ejaan amarga pangucapane kang padha, tuladhane ‘saged’ ditulis ‘saget’. Saliyane iku uga ana *lakuna* utawa perangan kang keliwatan lan ana kurange suku tembung sajrone teks, tuladhane ‘manteb’ ditulis ‘manteb’. Uga sana saperangan kang kleru panulisan kaca.

3. Sasmita kang kinandhut sajrone Naskah SWT

Naskah *Serat Wedha Tenggara* ngandhut limang sasmita kang diandharake saben sub bab. Sasmita kang bakal ditampa manungsa yaiku sasmita nalika arep nampa panggodha, lara, mati mungguhing dhiri pribadhi, mati kanggone sedulur lan sakaratil maut. Kompenen dhasar semiotik kang kaperang

dadi tandha, lambang lan isyarat bakal diandharake miturut sasmita kang tinampa kasebut.

a. Panggodha

Sawijine dina manungsa nampa tandha panengeran arupa kahanan ati utawa rasa pangrasa kang krasa ora kepenak utawa tansah ora bisa tentrem. Kahanan kang mangkene minangka tandha panengeran menawa manungsa bakal antuk sawijine panggodha. Panggodha kang bisa ndadekake susah utawa bungahing ati. Banjur sadurunge nampa panggodha antarane telung dina telung wengi, bakal ana sasmita kang dilambangake kanthi swara nging utawa gentha minangka kumandhanging Gusti kang tumetes ing satelenging sanubari. Sanubari utawa satelenging ati minangka pepancering manungsa urip. Lambang iki mau ngandhut isyarat yaiku menawa swara nging keprungu ing kuping tengen tegese manungsa bakal nampa panggodha ala kang ndadekake susah, suwalike menawa keprungu ing kuping kiwa bakal nampa panggonna sing becik kang ndadekake bungah. Mula urip kudu bisa mangerteni apa kang bakale kasandhang

b. Lara

Sawijine dina manungsa krasa ora kepenak, lungkrah utawa greges awake banjur enggal buka buka panengeran cipta sasmitaning Pangeran. Sawise iku manungsa bakal nampa sasmita kang dilambangake kanthi anane cahya gumebyar kaya dene keclaping thatit. Menawa bisa katon cahya iki ngemu isyarat menawa manungsa kang rumangsa ora kepenak kahanan awake bakale enggal waras krana kahanan iki mung greges biyasa. Suwalike, menawa ora bisa katon cahya gumebyar iku tegese manungsa kudu ngupaya supaya enggal waras kanthi cara golek tamba utawa liya-liyane senajan kahanan sing ora kepenak iki ora bakal ndadekake manungsa kasebut nganti nemahi tiwas.

c. Pati (Dhiri Pribadhi)

Sawijine dina manungsa nampa tandha panengeran arupa kahanan awak kang ora kepenak banjur enggal buka panengeran kang dununge sajrone raga kanthi nutup rapet kaloro bolongane kuping. Wondene nalika kuping kang katutup, sajrone sirah kaya ana swara nging panjang kaya dene swara sawangan, swara kasebut nglambangake sasmita kang ngandhut isyarat arupa manungsa iki amung lungkrah utawa lara biyasa lan ora bakal nemahi tiwas. Dene menawa ora bisa nampa samita kang dilambangake kanti swara nging dawa, mula manungsa iku wis cedhak klawan pati mula diprayogakake enggal tata-tata.

d. Pati (Sanak Sedulur)

Jejering wong urip ing alam donya tansah ana reribet. Reribet mau bisa arupa kesripahan sanak sedulur kang cedhak. Menawa wis mangkono bisa

ndadekake sungkawaning manah. Ananging jejering manungsa kang wis mangerteni sasmita bakal mangerteni utawa nduweni tandha panengeran bab iki. Tandha panengeran kasebut arupa anane rasa lan pikiran menawa bakal arep ditinggal. Menawa wis kaya mangkono kudune engga buka katrangan kanthi nglakoni tata laku kang wis diandharake ing ndhuwur. Sawise iku tuwuh rasa dheg-dheg sir lan menawa rasa ati wis madhep manteb bakal nampa isyarat ngenani sapa sing bakale mati. Nanging menawa durung madhep manteb sajrone rasa dheg-dheg sir mau bakale bakal tuwuh katrangan kang dilambangake kanthi anane latu mawa utawa geni kang banjur kudu diurubna. Sajrone geni kang murub kasebut bakal nampani katrangan ngenani sapa sing bakal mati. Dene katrangan kasebut asalane saka cipta kumandhanging Pangeran.

e. Sakaratil Maut

Manungsa sadurunge mati bakale ngambah alam pelataraning pati sing diarani sakaratul maut. Tandha-tandha manungsa kang ngambah alam sakaratil maut yaiku cahyane surem lan ragane wis anyep kabeh. Ambegan wiwit ngangsur lan kedut wis ora obah. Sakabehing pancadriya wis ora bisa digunakake nalika kaya isih sugeng ing alam donya. Sawise iku bakale manungsa ngambah ing alam pati. Sajrone alam pati wong kang kukuh pangesthine bakale ora katon samubarang kang nganeh-nganehi. Suwalike, manungsa kang ora kukuh pangesthine kunarpane katon kuciwa lan medina tumrap sapa wae kang weruh. Pati kang mangkene dilambangake kaya dene patine sato kewan. Dene isyarat kang tinampa sawise tumekaning pati yaiku bab papan panggonan. Manungsa kang kasih ngliwati alam pepeteng banjur ngambah alam kang kebak cahya ijo enom kaya wayah bangun isuk utawa papan kang diarani keraton kang minulya. Manungsa kang kasil ngambah alam iki tegese manungsa iku tansah eling marang Gustine krana tumindak becik ing alam donya. Suwalike, manungsa kang mung bisa ngambah alam pepeteng tanpa bisa nyawang alam liyane kalebu manungsa kang lali utawa tumindak ala nalika isih urip ing donya.

4. Piwulang kang Kinandhut sajrone Naskah SWT

Naskah SWT uga ngandhut bab piwulang kang ngandharake ngandharake pepiling kanggo manungsa kepriye carane nggayuh utamaning bebuden saha utamaning katekadan.

a. Gusti Maha Adil

Sejatine manungsa urip ing alam donya iku kudu tansah weruh tumrap Gusti kang sejatine maha Kuwasa lan Wicaksana. Sakabehing kedadeyan iku dumadi amarga kersaning Gusti senajan kabeh iku ala utawa becik. Manungsa

nduweni kewajiban nduweni niat, karep utawa sedya kanggo nggayuh utamaning urip. Yen manungsa wis ngupaya, asil pungkasané iku gumantung saka Gusti.

b. Setiti lan Ngati-ati

Mula manungsa kudu bisa ngilangi rasa kuwawa manungsa bisa tumindak becik kanthi nuladhani bebener sarta nduweni niat kang teteg. Yen wis mangkono bakale bisa nuntun kanggo nggayuh kasampurnan urip, ndadekake tumindak budi kang wening supaya tansah ngerti, setiti, lan ngati-ati. Amarga sejatine urip iku pait bebasan kaya wong mahoni. Ananging kanthi tumindak becik bakal bisa ngrasake legine urip.

c. Tanggap ing Sasmita

Manungsa kudu mangerteni yen Gusti kang maha Suci mrintahake supaya manungsa sabar anggone ngadhepi urip kang tansah owah gingsir. Senajan manungsa iku mau isih cilik utawa wis gedhe, wong Jawa asli utawa keturunan saka Arab kudu bisa ngilangake rasa kang ora yekti kanggo tumindak bebener. Yen wis trampil utawa prigel anggone tumindak bebener mula bakale lantip. Manungsa kang wis lantip bakale bisa maca kahanan utawa samubarang kang bakal kedadeyan utawa diarani tanggap ing sasmita. Weruh sadurunge winarah.

d. Urip mung Mampur Ngombe

Manungsa kudu bisa ngrasakake jroning sanubari yen sejatine campuhe raga lan sukma iku amung sawetara. Yen wis titi mangsane bakale pisah antarane raga lan sukma. Sawise iku raga kang ditinggalake suksma bakal rusak tininggal ing alam donya. Dene suksma bakale bali menyang Gusti rinuwata kanthi sih nugrahane. Kamangka sejatine manungsa ing alam donya iku mung mampir ngobe banyu, mula aja nganti nggampangake samubarang ing alam donya iki yen ora kepengin rugi lan getun ing tembe.

e. Sakabehing Tumindak Bakal Nampa Ganjaran

Manungsa urip ing ndonya ora netepi kautaman bakale dosa. Yen wis akeh dosane bakale kena ukuman. Mbesok ing donya pungkasan, Gusti kang kuwasa bakale weneh ukuman. Gusti kang maha Adil bakal weneh ganjaran kang cundhuk klawan samubarang kang ditindakake nalika ing ngalam ndonya. Sejatine Gusti maha kukuh weneh paukuman marang manungsa kang ora bisa nguwasani hawa nepsu ing triloka.

f. Ngadohi Tumindak Ala

Manungsa urip ing alam donya kudu tansah ngupaya sinau kanggo ndandani lan marsudi kamulyaning budi daya. Carane yaiku kanthi ngadohi sakabehing angkara murka awit saka

tumindak ala. Kanthi ngadohi sakabehing tumindak ala bakale bisa mbukak keslametan utawa karahayon ngaurip. Kabeh kudu yekti anggone tumindak bebener supaya bisa nggayuh utamaning bebuden. Amarga sejatine kabecikan bakal ngalahake kanistan. Mula kudu tansah yekti anggone tumindak becik supaya bisa urip mulya.

g. Pitutur Becik

Manungsa kudu tansah nenani tumindak kang yekti. Kanthi tumindak kang yekti bisa ndadekake ati ayem tentrem nganti pungkasaning urip. Urip bisa tulus yekti bisa ngadhepi samubarang kang mbabayani minangka tandha-tandha bagya mulya lestari. Nganti yen wus titi mangsane raga pisah nyawa bakal ana sasmita utawa tandha panengeran kang tumiba awit ngambah pelataraning alam sakaratil maut nganti tumekaning swarga nyata. Bakal dituntun mring Gusti kang Maha Kuwasa. Mula saka iku manungsa kang tumindak becik bakal ngundhuh pakarti saka kabecikane.

h. Mulat Sarira

Sejatine manungsa iku panggone luput. Manungsa utawa menus-menus kakehan dosa. Mula kudu bisa ngrumangsani marang Gusti kang maha Kuwasa kanthi nyuwun pangapurane. Nyuwun welas Gusti kanthi tumindak kabecikan lan estu anggone nambah ngibadah utawa nindakake sakabehing printahing Gusti uga ngadohi sakabehing kang dadi wewalere. Aja nganti tumindak kang nalingsir saka paugeran supaya enggal bisa lebur sakabehing dosa, ilang babar pisan. Kabeh mau bisa kedadeyan kanthi sih tresna lan kanugrahaning Gusti kang maha Wisesa.

i. Gusti Maha Kuwasa

Manungsa wajib mangerteni kuwasaning Gusti kang maha Luwih. Tegese luwih sasembarange, bisa luwih anggone paring kanugrahan, luwih anggone tresna marang titah lan liya-liyane. Gusti uga mangerteni apa wae kang kedadeyan ing alam ndunya, amarga ora ana samubarang bisa kedadeyan tanpa anane palilahe. Gusti nduweni sipat wicaksana, tegese tansah mangerteni kepriye kahanan titahe mula sakabehing kang dumadi sejatine iku amarga katresnane lan ora ngawur. Saliyane iku Gusti maha Adil, Gusti paring apa ing dibutuhake dening titahe. Saka sakabehing kedadeyan kang ana sejatine nudhuhake yen Gusti pancen ana tanpa wewujudan. Mula manungsa jejereng titah kudu tansah ngibadah lan nyuwun pitulungan marang marang Gusti supaya bisa urip slamet lan ayem tentrem nganti tumekane pegat nyawa.

j. Kudu Tansah Eling

Manungsa kang lali iku luput banget. Lali ing kene bisa ditegesi yen manungsa ora ngelingi sapa sejatine dheweke. Kamangka miturut kitab suci Al-

Quran yen manungsa iku diciptakake supaya nyembah marang Gustine. Kara lali mula manungsa tumindak sakarepe dhewe, nora nindakake printahing Gusti malah nindakake tumindak kang ora dikeparengake. Manungsa kang lali wis mesthi bakale kena bendunging kang Kuwasa sajrone uripe amarga sejatine wong lali iku wohe ala. Mula luwih becik padha amemuji ngibadah marang Gusti kanthi nengeneke utamaning budi kanthi ngulinakake tumindak becik, Yen wus mangkono, bakal ndadekake manungsa tansah eling lan sirna samubarang kang ala.

k. Tapa Brata utawa Samadi

Manungsa kudu tansah marsudi utawa nggoleki nganti trampil. Sing digoleki yaiku samubarang kang diarani bebener. Carane nggoleki yaiku kanthi nyembah mring Gusti lumantar tapa brata, samadi utawa ngeningake cipta. Sakabehing iku bisa kaleksanan kanthi tekad kang madhep manteb. Amarga saiku mau minangka cara kanggo nggoleki pancering urip kang ora liya yaiku Gusti kang Maha Wisesa. Bebasane kaya wit sempu kang nduweni wit kang gedhe banget. Yen wis kasil anggone samadi ngeningake cipta bakale ngresiki ati ndadekake weningi pikir. Saengga manungsa tansah eling marang jati dhirine.

l. Sumarah ing Dumadi

Manungsa kudu wani utawa lila legawa anggone nampa samubarang kang dikodratake dening Gusti. Sakabehing kudu ditampa apa anane pasrah sumarah ing dumadi kanthi rasa panuwun masiya pait yen dirasake. Senajan akeh pacoban utawa panggodha kang ana, manungsa kudu tetep pasrah menyang Gusti. Kanthi mangkono sakabehing sesuker bakale sirna. Sirna kanthi idi utawa kersane Gusti, ananging sapa manungsa kang luput bakale tetep nampa sakabehe ukumane.

m. Netepi janji

Manungsa kudu nyoba lan ngupaya kanggo netepi apa kang wis dadi janji. Kaya kawawas menawa janji iku padha dene karo utang. Kanthi netepi janji bakal ndadekake manungsa kang raharja utawa kepenak. Saliyane iku bisa ngunggahake drajad dadi luwih ndhuwur. Bab iki ndadekake budi kang kukuh ora gonjing, sakabehing bisa digayuh lan ndadekake luwih prasaja. Janji kang kudu dilakoni ora mung janji mring padha manungsa, ananging uga marang Gusti. Manungsa kudu netepi janji anggone tansah nyembah lan memuji Gusti. Kanthi netepi janji bakale mukti beja raharja.

n. Ngupaya lan Donga

Manungsa saliyané ngupaya kudu kanthi muhung mahas dedonga utawa ikhtiar. Tegese sawise usaha kudu karo dedonga nyuwun marang

Gusti. Ngupaya supaya pinaringan donya utawa bandha. Bab iki kudu dilakoni temenan senjata mung separo utawa samben. Saliyane iku supaya kasil, kudu bisa nyirnakake bab kang ala, tansah madhep manteb nora monyah-manyih utawa kena diugemi. Manungsa kang wus kekeh bakale ora gampang keli utawa katut marang kahanan. Ananging manungsa kang tekade mung setengah-setengah padha dene nyepelekake kadonyan.

o. Mersudi Karahayon

Sakabehing manungsa ing bumi nduweni kalungguhan kang padha. Awit saka pakarya sejatine kabeh keduman kang adil senjata jisine beda. Kabeh minangka cipta saka Gusti kang Maha Welas. Kanthi sih tresna pangripta nduweni piweling yen para manungsa padha marsudi utawa nggoleka karahayon. Carane golek kanthi tumindak kang becik netepi darmaning satriya, ngilangi samubarang kang ndadekake peteng, netepi laku utama. Kabeh iki dilakoni supaya ati tansah kekeh marang bebener lan ora gampang owah gingsir kagawa kahanan. Tansah netepi tatanan kautaman.

p. Nguatke Tekad

Manungsa kudu nyekel tekad kang satemene. Carane yaiku kudu bisa njaga sakabehing godhaning ati. Kabeh godha kudu diperangi supaya sirna. Aja nganti dikuwasani hawa nepsu. Mula kudu sinau bab kawuh kang bener supaya atine kuwat ora gampang owah nalika kena godha. Kabeh mau yen dilakoni kanthi becik lan lelabuhan gedhe nganti wani tandhing jiwa raga. Yen prelu nganti teka pati. Yen sareh kabeh bakale kasil.

q. Sregep Labuh

Manungsa anggone labuh kudu tansah sregep. Sregep nganti ngurbanake badan raga. Saliyane iku sejatine ati uga melu labuh. Mula manungsa kudu temenan anggone tumindak kang bener supaya apa kang dikarepake bisa kasil. Sakabehing alangan bakale sumingkir ngadoh. Wangunen ati kang sabar lan guwak rasa takabur mula bakale antuk ganjaran saka Gusti. Amarga Gusti bakal nudhuhake samubarang kang bener.

r. Aja Luwih Anggone Seneng utawa Gething marang Samubarang

Manungsa iku sethithik-sethithik aja gampang nduweni rasa gething utawa ora seneng marang liyan. Kaya sajrone kitab suci Al-Quran diandharake menawa samubarang kang manungsa senengi iku bisa uga ndadekake prahara lan suwalike samubarang kang digethingi malah bisa nggawa rejeki utawa bab kang becik. Mula yen seneng utawa nggething samubarang aja nemen-nemen. Carane yaiku kanthi ngresiki ati lan nguwatake cipta supaya ora gampang gingsir. Kabeh laku dicocokake supaya trep. Estu anggone ngedohi kanistan. Senajan sithik wae aja nganti

tumindak nistha. Bab iki kudu dieling-eling ing telenging ati. Supaya ora ndadekake alaning pikir. Alon-alon kudu tenanan anggone nggladhi.

s. Mersudi Bebener

Manungsa kudu tansah ngrakit rina klawan wengi. Ngrakit sakabehing tekat kanthi madhep manteb utawa ora setengah-setengah. Kathi ati kang manteb bakal ngilangake samubarang kang ndadekake gorenging jiwa. Bab iki kuda dilakoni supaya bisa katon bab kang bener. Mula kudu kanthi tenan anggone ngasah cipta supaya landhep lan bisa kasil anggone nggayuh ati kang wening. Kanthi mangkono manungsa bakale bisa netepi sakabehing perintah Gusti. Kaya pituduhe Walisanga, yen kepingin netepi bebener kudu wani sinau utawa nggoleki kabecikan supaya bisa kawujud.

PANUTUP

a. Dudutan

Dudutan saka panliten iki yaiku suntingan teks tumrap naskah SWT kanthi wujud transliterasi lan aparat kritik mawa cathetan. Kanthi suntingan teks kasebut, diajab bisa menehi pambiji ngenani panulisane teks kang trep. Kajaba suntingan teks kang nggunakake metode naskah tunggal kang disajekake kanthi nggunakake edhisi diplomatik.

Naskah SWT ditintingi kanthi semiotik ngandhut sasmita kanggone manungsa nalika arep nandhang samubarang. Samubarang kasebut bisa arupa panggodha, lara, pati kanggone diri pribadhi uga kanggone sanak kadang lan nalika sakaratil maut. Sakabehing kedadeyan ngandhut tandha, lambang sarta isyarat kang beda. Saliyane iku, naskah SWT uga ngandhut piwulang babagan utamaning bebuden saha utamaning katekadan.

b. Pamrayoga

Adhedhasar panliten naskah *Serat Wedha Tenggara* kang wis diandharake ing bab sadurunge, panliten babagan sasmita utawa tandha panengeran uga piwulang sajrone naskah kasebut isih nduweni kekurangan. Senadyan mangkono, panliten iki kaajab bisa atur sumbangsih tumrap panliten liya ngenani tradhisi naskah, mligine tumrap panliten filologi.

Tumrap para pamaca diajab bisa paring pambiji lan pamrayoga kang asipat mbangun uga nyengkuyung panliten iki. Marang para panulis ing sabanjure diajab bisa nintingi lan nerusake panliten iki supaya luwih jangkep. Kajaba kuwi, panliten iki uga bisa nuwuhake greget kanggo para mahasiswa lan generasi bangsa supaya eling lan ngleluri tinggalane para leluhur, mligine kang awujud naskah lawas. Ing wasana panliten iki disa paring piguna tumrap kawruh sajrone bebrayan agung.

KAPUSTAKAN

Any. Anjar. 1983. *Menyikap Serat Wedotomo*. Semarang: Aneka ilmu.

Baried, Siti Baroroh. dkk. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Yogyakarta: Badan Penelitian dan Publikasi Fakultas (BPPF) seksi Filologi Fakultas Sastra Universitas Gajah Mada.

Darusuprpta, Hartini. 1989. *Problematik Filologi*. Surakarta: Sebelas Maret Universitas Press

Djamaris, Edward. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV MANASCO.

Djoko Pradopo, Rachmat. 2007. *Prinsip-Prinsip Kritik Sastra*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Endraswara, Suwardi. 2006. *Mistik Kejawen*. Yogyakarta: Narasi.

_____. 2011. *Metodelogi Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori dan Aplikasi*. Yogyakarta: CAPS.

_____. 2013. *Memayu Hayuning Bawana*. Yogyakarta: Narasi.

Florida, Nancy K. 1993. *Javanese Literature In Surakarta Manuscript Volume I (Introduction and Manuscript of The Keraton Surakarta)*. New York: Southeast Asia Program Cornell University Ithaca.

_____. 2000. *Javanese Literature in Surakarta Manuscript. Volume I*. Manuscript of The Kasunanan Palace.

Girardet, Nikolaus et al. 1983. *Descriptive Catalogus of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta*. Weisbaden: Franz Steiner Verslag GMBH.

Istiqomah, Ninik. 2013. *Piwulang Agama Sajrone Naskah Kabar Kiyamat (Tintingan Filologi)*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: JPBD FBS Unesa.

Kusuma Dewi, Setyorini. 2013. *Aspek Religius sajrone Naskah Jaka Saliwah (Tintingan Filologi)*. Skripsi tidak diterbitkan. Surabaya: JPBD FBS Unesa.

- Margono. 2011. *Aspek Religius sajrone Naskah Jaka Saliwah (Tintingan Filologi)*. Skripsi tidak diterbitkan. Surakarta: SASDA FSSR UNS.
- Mulyani, Yeti. 2011. *Telaah Filologi Jawa*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Moleong, Lexy J. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Padmosoekotjo, S. 1953. *Ngenggrenan Kasusastran Djawa*. Tanpa Penerbit.
- _____. 1989. *Wewaton Panulisane Basa Jawa Nganggo Aksara Jawa*. Surabaya: PT Citra Jaya Murti.
- Poerwadarminta, W. J. S., 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters' Uitgevers Maatschappij.
- Pradopo, Rahmad Djoko dkk. 2001. *Metodelogi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: PT Hanindita Graha Widia.
- Poerbatjaraka, dkk. 1957. *Kapustakan Djawa*. Surabaya: Penerbit Djambatan.
- Purnomo, S. Bambang, 2007. *Filologi dan Stusi Sastra Lama (Sebuah Pengantar Ringkas)*. Surabaya: Penerbit Bintang.
- _____. 2011. *Kesastraan Jawa Pesisir*. Surabaya: Penerbit Bintang
- Purwadi. 2004. *Dukun Jawa*. Yogyakarta: Media Abadi.
- P.J. Zoetmulder. 2000. *Manunggaling Kawula Gusti*. Jakarta : Gramedia.
- P.J. Zoetmulder. 1983. *Kalangwan, Sastra Jawa Kuna Selayang Pandang*. Surabaya : Penerbit Djambatan.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2010. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Robson, S.O. 1994. *Prinsip-Prinsip Filologi Indonesia*. Jakarta: RUL.
- Subandiyah, Heny. 2007. *Filologi dan Metode Penelitiannya*. Surabaya: Unesa University Press.
- Santoso, Imam Budi. 2011. *Laku Prihatin (Inventasi Menuju Sukses Ala Manusia Jawa)*. Yogyakarta: Memayu Publishing
- Santoso, Riyadi. 2003. *Semiotika Sosial Pandangan Terhadap Bahasa*. Surabaya: Pustaka Eurika.
- Teeuw, A. 1988. *Sastra dan Ilmu Sastra (Pengantar teori Fiksi)*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Tim Balai Bahasa Yogyakarta. 2011. *Kamus Basa Jawa (Bausastra Jawa)*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius.
- Wojowasito. 1977. *Kamus Kawi-Indonesia*. Malang: CV Pengarang.